

логістичні ризики, іміджеві ризики, ризики нормативно-регулятивного характеру, ризики забезпечення фізичної безпеки.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що економічне зростання діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу в Україні стримується рядом причин. Це і економічна криза, і недоліки в діяльності фінансово-банківської системи, обмеження платоспроможності населення, недосконала податкова система. Недоліком також є відсутність інструкцій та методичних рекомендацій, які були б логічно взаємопов'язані і не суперечили один одному.

Таким чином, для того, щоб визначити вплив ризиків на діяльність підприємств готельно-ресторанного бізнесу, необхідно наперед розробити план розвитку підприємства, передбачити ризики, які можуть виникнути в процесі прийняття управлінських рішень: мати ефективні механізми виходу з кризових ситуацій; проводити постійний моніторинг зовнішнього середовища та діагностику внутрішнього середовища функціонування підприємств готельно-ресторанного бізнесу. Такі дії забезпечать можливість ефективного функціонування та розвитку підприємств готельно-ресторанного бізнесу не тільки в період системної кризи національної економіки.

Список джерел інформації:

- 1 Захаров В.Б. Основи системного аналізу об'єктів і процесів / Захаров В.Б. – Київ. : КНУБА, 2000. – 95 с.;
- 2 Десятнюк О.М. Управління податковими ризиками нова парадигма розбудови податкової системи України / О.М. Десятнюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2007. №606. С. 355 - 361. – (Серія : Менеджмент та підприємництво в Україні : етапи становлення і проблеми розвитку);
- 3 Волков Ю.Ф. Введение в гостиничный и туристический бизнес: Учебное пособие / Ю.Ф. Волков. – Москва, 2014. – 272 с.;
- 4 Рудніченко Є.М. Оцінювання та моделювання впливу суб'єктів митного регулювання на систему економічної безпеки підприємства : монографія / Є.М. Рудніченко. - Луганськ : Промдрук, 2014. - 388 с.

1.2 Еволюція становлення та розвитку теорії управління ризиками

Будь-яка сфера економічної і підприємницької діяльності пов'язана з ризиком, який виникає внаслідок невизначеності, суперечностей, конфліктів, конкуренції, дії дестабілізуючих чинників, мінливості цілей тощо. Більшість чинників, які спричиняють виникнення ризику, є слабо прогнозованими і контрольованими, їх неможливо повністю усунути. Саме тому навіть найбільш ефективні управлінські рішення можуть призвести до матеріальних та фінансових втрат або відхилення від обраних цілей. У зв'язку з цим виникає необхідність в узагальненні та систематизації наукових поглядів на сутність поняття «ризик» в ретроспективному періоді, що дозволить усвідомити історичні витоки появи теорії управління ризиками, глибше зрозуміти її наукові концепції, зв'язки з іншими теоріями і науками, оцінити подальші перспективи розвитку.

Значний внесок у розвиток теорії управління ризиками, її методології та

інструментарію здійснили такі видатні вітчизняні та зарубіжні вчені як: А. Альгін¹, П. Бернстайн², В. Вітлінський³, В. Гранатуров⁴, С. Ілляшенко⁵, Ф. Найт⁶, І. Посохов⁷, А. Сміт⁸, О. Устенко⁹, Дж. Р. Хікс¹⁰ та інші. Проте, незважаючи на численні наукові розробки та публікації з даної проблематики, все ще недостатньо дослідженими залишаються історія становлення та основні етапи розвитку теорії управління ризиками, що і обумовлює актуальність обраного напрямку дослідження.

Метою дослідження є систематизація теоретичних знань щодо становлення і розвитку теорії управління ризиками, що дозволить краще зрозуміти сутність поняття «ризик» та інструменти управління ним.

З етимологічної точки зору виникнення теорії управління ризиками можна пов'язувати з появою поняття «ризик», який дав назву та поштовх для формування цілого напрямку в економічній науці. Слово «ризик» у слов'янських мовах було запозичене з французької мови (фр. *risque* – ризик, небезпека) через італійську (іт. *rischio* – ризик, небезпека). В свою чергу італійське слово «*rischio*» походить від грецького «*ῥιζικόν*» (*rizikón*) – «скеля», утвореного від «*ρίζα*» (*riza*) – «корінь, підніжжя, основа». Не вдаючись до детального аналізу походження слова «ризик» в інших мовах, зазначимо, що в усіх них воно пов'язано з проявом небезпеки. Отже, етимологічно поняття «ризик» означає «можливу небезпеку», «дію навмання в надії на щасливий результат»¹¹.

Далі розглянемо еволюцію поглядів на категорію «ризик» у взаємозв'язку зі становленням і розвитком економічної думки та окремих теорій в математичних науках, яким теорія управління ризиками зобов'язана своїм математичним інструментарієм (рис. 1.1).

Перший етап становлення та розвитку теорії управління ризиками (з XIII ст. по другу третину XVIII ст.) пов'язаний зі спробами представників економічної думки та видатних математиків на рубежі середніх віків та Нового часу осмислити поняття «ризик».

¹Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. – М.: Мысль, 1989. – 187 с.

²Бернстайн П. Против богов: укрощение риска / П. Бернстайн ; [пер. с англ.]. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000. – 400 с.

³Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: Монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. - К.: КНЕУ, 2004. - 480 с.

⁴Гранатуров В.М. Аналіз підприємницьких ризиків: проблеми визначення, класифікації та кількісні оцінки: монографія / В. М. Гранатуров, І. В. Литовченко, С. К. Харічков. – Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2003. – 164 с.

⁵Ілляшенко С.М. Управління екологічними ризиками інновацій : монографія / С.М. Ілляшенко, В.В. Божкова. - Суми : Університетська книга, 2004. - 214 с.

⁶Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф.Х. Найт; пер. с англ. М.Я. Каждана. – М.: Дело, 2003. – 360 с.

⁷Посохов І.М. Теоретичні та практичні аспекти управління ризиками корпорацій: монографія / І. М. Посохов. - Харків : Слово, 2014. - 499 с.

⁸Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов (книги I-V) / А. Смит. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. - 677 с.

⁹Устенко О.Л. Теория экономического риска: монография / О.Л. Устенко. - К.: МАУП, 1997. - 164 с.

¹⁰Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал: пер. с англ. / Дж. Р. Хикс ; общ. ред. и вступ. ст. Р.М. Энтова. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. – 488 с.

¹¹Жадан Т.А. Сучасні наукові підходи до розуміння економічного змісту поняття «ризик» / Т.А. Жадан, Ю.В. Жадан // Причорноморські економічні студії : наук. журн. – 2018. – № 33. – С. 74-78.

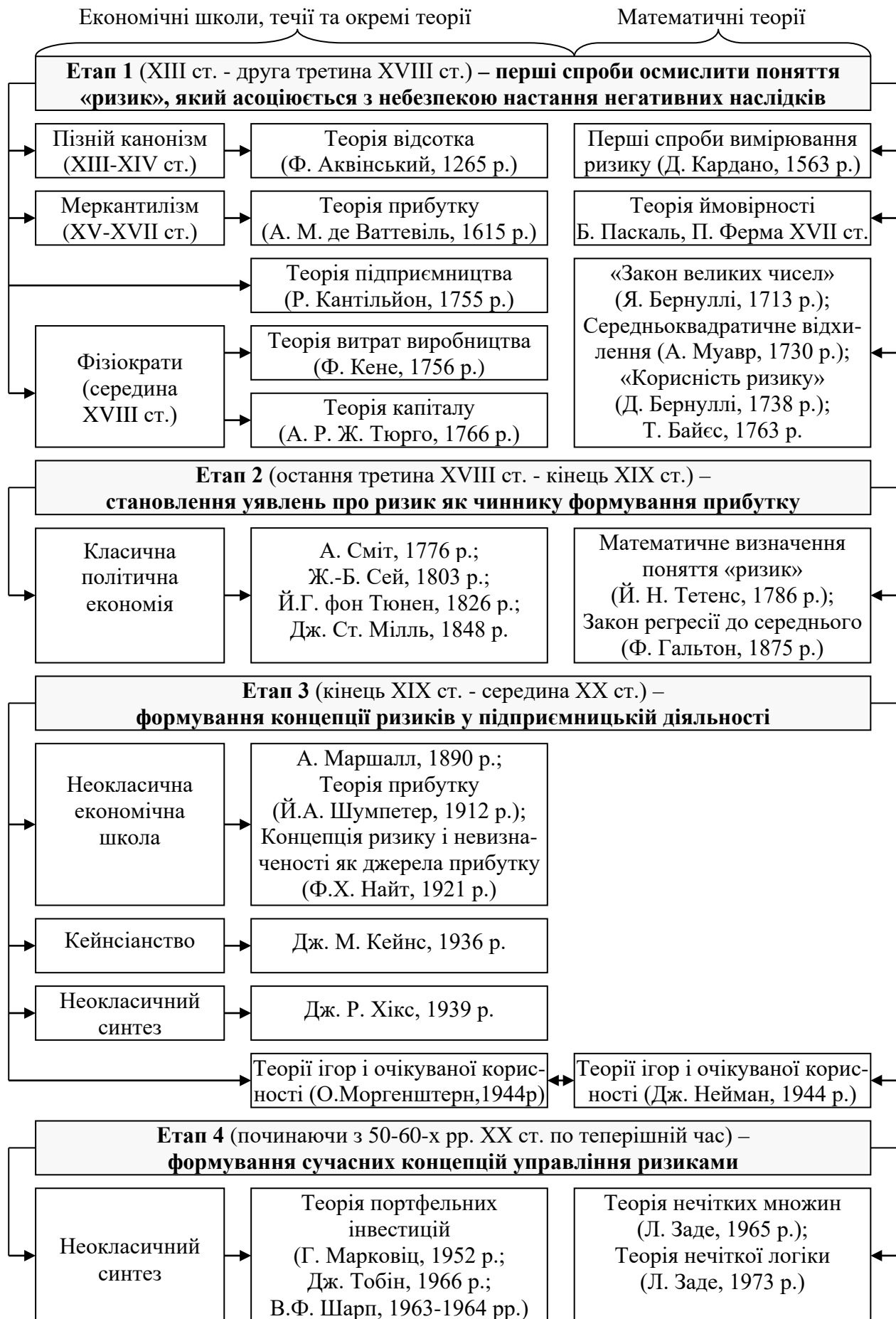


Рис. 1.1 - Еволюція поглядів на категорію «ризик» (складено на основі [1-29])

Один з найяскравіших представників пізнього канонізму (церковне вчення у XIII-XIV ст.) Фома Аквінський (1225-1274 pp.), розмірковуючи у своєму трактаті «Сума теології» (1265-1274 pp.) про прибуток та відсоток, виправдовує стягнення відсотка, трактуючи його як відшкодування збитку (*damnum emergens*) за ризик затримки сплати грошових коштів боржником, і шкоди, яка виникла в результаті недоотримання кредитором можливого доходу від них (*lucrum cessans*)¹ [1]. У XV-XVII ст. в період формування національних держав в Європі та зародження капіталізму меркантилісти виправдовують торговельний прибуток у зв'язку з ризиками та небезпеками торговельних операцій. Так, засновник меркантилізму у Франції, економіст Антуан Монкретьєн де Ваттевіль (1576-1621 pp.) у своєму «Трактаті політичної економії» (1615 p.) зазначав, що зовнішня торгівля є «головною метою різних ремесел» та найкращим способом піднесення держави, а прибуток - «стимулом до торговельної діяльності, пов'язаної з ризиком (подорожі в далекі країни, загибель кораблів тощо)»² [с. 88-90].

Один із засновників «теорії підприємництва» французький економіст Річард Кантільйон (1680-1734 pp.) у главі XIII частини I своєї праці «Нарис про природу торгівлі взагалі» (фр. «*Essai sur la Nature du Commerce en Général*») вперше пов'язує поняття «ризик» та «невизначеність» з підприємницькою діяльністю. За його визначенням підприємець - це людина, яка «покупає товари від виробника за визначеною ціною, а перепродає їх за невизначеною ціною, оскільки не може передбачити ступінь попиту на них»³, тобто той, який діє в умовах ризику та невизначеності. А прибутки і втрати підприємця – наслідки ризику та невизначеності, які супроводжують його рішення.

У другій половині XVIII ст. серед французьких економістів починає формуватися нова наукова школа фізіократів (від грец. *physis* - природа, *kratos* - влада), які на відміну від меркантилістів джерелом багатства нації вважали не торгівлю, а виробництво. Засновник цієї школи видатний французький економіст XVIII ст. Франсуа Кене (1694-1774 pp.) в своїй економічній праці «Населення» (1756 p.), в якій по суті містилась «теорія витрат виробництва»⁴ [с. 35], розмірковуючи над наслідками, до яких може призвести збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та заборона експорту її надлишків, зазначає, що це може стати причинами падіння внутрішніх цін; перевищення «витрат виробництва» та необхідність «сплати оренди та податків, відшкодування за працю та ризик землевласника» над доходами від її реалізації; які в свою чергу призведуть до «зменшення національного доходу, скорочення населення та занепаду землеробства»⁵ [с. 218].

¹Всемирная история экономической мысли: [в 6 т.] / Гл. редкол.: В.Н. Черковец (гл. ред.) и др. - М.: Мысль, 1987. - 606 с., [1].

²Історія економічних учень: хрестоматія / уклад. В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, А.О. Маслов та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. - К.: Знання, 2011. - 1198 с.

³Cantillon R. *Essai sur la Nature du Commerce en Général* (Essay on the Nature of Trade in General) [Електронний ресурс] / R. Cantillon. - Режим доступу: <http://www.econlib.org/library/NPDBooks/Cantillon/cntNT.html>

⁴Кенэ Ф. *Физиократы. Избранные экономические произведения* / Ф. Кенэ, А. Р. Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур ; [предисл. П.Н. Клюкин; пер. с франц., англ., нем.]. - М.: Эксмо, 2008. - 1200 с.

⁵Кенэ, Франсуа. *Избранные экономические произведения* / Франсуа Кенэ; [перевод А.В. Горбунова, Ф.Р. Каплан, Л.А. Фейгиной]. - М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. - 517 с.

Французький економіст Анн Робер Жак Тюрго (1727-1781 рр.), творча спадщина якого свідчить про його прихильність основам фізіократії і принципам економічного лібералізму, у своїй праці «Роздуми про створення і розподіл багатств» (1766 р.) виділив три складових доходу на капітал: перша – це прибуток від власності на грошовий капітал (позичковий відсоток), друга – це «винагорода за свої турботи, за свою працю, за свої таланти, за свій ризик і навіть за своє мистецтво» (підприємницький дохід) і третя – «чистий продукт землі», який отримає її власник (земельна рента)¹.

Водночас суттєвий прорив у вимірюванні ризику в XVI-XVII ст. відбувається в математичних науках, поштовхом до якого слугували спроби математиків того часу пояснити закономірності виграшу в азартних іграх.

У XVI ст. італійський математик Джіроламо Кардано (1501-1576 рр.) у своїй «Книзі про випадкові ігри» (лат. «Liber de Ludo Aleae», 1563 р.)², шукаючи шляхи до виграшу за гральним столом, висловив ряд оригінальних ідей в галузі комбінаторики та вперше сформулював загальноприйняте зараз уявлення ймовірності через відношення числа сприятливих результатів до «сукупності» (circuit), тобто до загальної кількості можливих результатів³. Отже, Д. Кардано впритул підійшов до формулювання основних законів теорії ймовірності - головним інструментом в управлінні ризиками.

У XVII ст. французькі математики Блез Паскаль (1623-1662 рр.) та П'єр Ферма (1601-1665 рр.), вирішуючи задачу про розподіл банку між двома гравцями в разі припинення незакінченої гри при однозначній перевазі одного з гравців до моменту закінчення гри, відкрили теорію ймовірності, яка стала математичною основою теорії управління ризиками³.

Перша половина XVIII ст. також відзначилася видатними досягненнями в математичних науках. У 1713 р. вперше побачила світ монографія «Мистецтво припущень» швейцарського математика Якоба Бернуллі (1655-1705 рр.), в якій було дано класичне визначення ймовірності випадкової події, перший варіант «закону великих чисел» теорії ймовірності тощо. У 1730 році англійський математик французького походження Абрахам де Муавр (1667-1754 рр.) встановив форму нормального розподілу і ввів поняття середньоквадратичного відхилення, які стали найважливішими інструментами для вимірювання ризику. Вісім років по тому видатний математик Данило Бернуллі (1700-1782 рр.) вперше описав процес вибору і прийняття рішень, ввів поняття «корисність ризику», на якому в значній мірі базується сучасна теорія портфельних інвестицій. У 1763 р. було опубліковано теорему Байєса, названої ім'ям її автора - англійського математика Томаса Байєса (1702-1761 рр.), яка дала можливість більш точно визначати ймовірність з урахуванням раніше відомої

¹Кенэ, Франсуа. Избранные экономические произведения / Франсуа Кенэ; [перевод А.В. Горбунова, Ф.Р. Каплан, Л.А. Фейгиной]. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – 517 с.

²Bellhouse D. Decoding Cardano's Liber de Ludo Aleae / D. Bellhouse // Historia Mathematica. – 2005. - vol. 32. - Issue 2. – p. 180–202.

³Бернштейн П. Против богов: укрощение риска / П. Бернштейн ; [пер. с англ.]. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000. – 400 с.

та нової інформації, що підвищило якість прийняття управлінських рішень¹.

Отже, як видно із проведеного аналізу, представниками економічних шкіл та течій цього періоду робляться перші спроби осмислити поняття «ризик», який у них асоціюється з небезпекою настання негативних наслідків, загрозою ймовірної втрати ресурсів, недоотримання доходів тощо. Проте самому поняттю «ризик», ще не приділяється належної уваги, воно лише згадується в контексті інших економічних теорій: «теорія відсотка» (Ф. Аквінський), «теорія прибутку» (А. Монкретєн де Ваттевіль), «теорія підприємництва» (Р. Кантільйон), «теорія витрат виробництва» (Ф. Кене), «теорія капіталу» (А.Р.Ж. Тюрго), які знаходились на початку свого формування. Слід зауважити, що к кінцю першого етапу розроблено майже весь математичний інструментарій, який і сьогодні використовується для вимірювання ризику.

Другий етап розвитку теорії управління ризиками (остання третина XVIII ст. - кінець XIX ст.) пов'язаний зі становленням уявлень про ризик як чиннику формування прибутку у представників класичної політичної економії.

Найвідоміший представник класичної політичної економії англійський економіст Адам Сміт (1723-1790 рр.) започаткував формування принципів теорії управління ризиками. Розглядаючи різницю в рівнях оплати праці найманих робітників у своїй книзі «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.), А. Сміт серед чинників, які найбільшим чином впливають на її розмір, виділяє «привабливість або непривабливість» обраної професії та «більший або менший ризик», пов'язаний з нею. Тобто, в більш ризикованих професіях рівень оплати праці вище, ніж в менш ризикованих. По аналогії з диференціацією в оплаті праці різних професій, А. Сміт намагається пояснити залежність між «звичайною нормою прибутку» в різних галузях вкладення капіталу та «надійністю отримання доходів». В результаті чого, доходить до висновку, що «звичайна норма прибутку завжди більш-менш підвищується у зв'язку з більшим ризиком», проте таке підвищення відбувається «не пропорційно збільшенню ризику». Для компенсації ж цього ризику необхідно, щоб «загальний дохід перевищував звичайний прибуток на капітал та покривав не тільки всі випадкові втрати, але й забезпечував додатковий прибуток»² [с. 96-97]. Цей висновок А. Сміта пізніше було покладено в основу одного з принципів теорії управління ризиками про взаємозв'язок рівнів прибутковості і ризику.

Інший представник класичної школи економічної думки французький економіст Жан-Батіст Сей (1767-1832 рр.), досліджуючи підприємницьку діяльність промислових підприємств у своїй праці «Трактат політичної економії, чи просте викладення способу, яким створюються, розподіляються і споживаються багатства» (1803 р.), зазначав, що вона «завжди поєднується з ризиком», який є однією з причин скорочення їх чисельності та банкрутства.

¹Бернштейн П. Против богов: укрощение риска / П. Бернштейн ; [пер. с англ.]. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000. – 400 с.

²Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов (книги I-V) / А. Смит. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. - 677 с.

Підприємець, з його точки зору, - «це особа, яка за свій рахунок, на свій ризик і на свою користь береться за виготовлення будь-якої продукції»¹. В якості винагороди він отримає прибуток, який складається з двох частин: перша - це «прибуток від промисловості», під яким розуміється «винагорода за промислові здібності» підприємця, «за його таланти, діяльність, дух порядку і керівництво», а друга – це «прибуток з капіталу»¹, тобто компенсація за ризик. Слід зазначити, що лише у четвертому виданні свого «Тракту» Ж.-Б. Сей до прибутку включив і винагороду за прийняття ризику² [с. 35].

Німецький економіст Йоганн Генріх фон Тюнен (1783-1850 рр.) у своїй праці «Ізольована держава у ставленні до суспільної економії» (1826 р.) дає визначення прибутку як залишку після виплати відсотку, страхового внеску і заробітної плати адміністрації. Цей залишок складається з двох частин: перша - це плата за визначені види ризику, особливо ризику, який виникає внаслідок «несподіваного зниження ціни на товари» та «втрати всього свого майна», від якого неможливо застрахуватися; друга - це результат виняткових здібностей підприємця як організатора виробництва та його «безсонних ночей», тобто витрат часу на ведення бізнесу³ [с. 231-232]. Отже, Й.Г. фон Тюнен вказує на відмінність між страховим видом ризику та не страховим, збитки від якого, як правило, на себе бере підприємець. Проте, обговорюючи прибуток, він ігнорує ту обставину, що підприємницький ризик не є відомою величиною.

Завершувач класичної політичної економії англійський економіст Джон Стюарт Мілль (1806-1873 рр.) у своїй видатній праці «Основи політичної економії і деякі аспекти їх застосування до соціальної філософії» (1848 р.)⁴ [с. 310], розглядаючи складові прибутку на капітал, окрім «винагорода за стриманість, за працю та мистецтво, які необхідні для здійснення контролю над виробництвом» виділив ще і третю складову - «винагороду за ризик». При цьому під «винагородою за ризик» ним малась на увазі компенсація за «дуже значну небезпеку часткової або повної втрати капіталу» внаслідок здійснення підприємницької діяльності⁵ [с. 361]. Отже, Дж. Ст. Мілль, як і інші представники класичної економічної школи, поняття «ризик» пов'язує з небезпекою втрати капіталу.

Серед математичних досягнень цього періоду, які вплинули на розвиток теорії управління ризиками, можна відзначити праці німецького математика Йоганна Ніколаса Тетенса (1736-1807 рр.) та англійського дослідника Френсіса Гальтона (1822-1911 рр.).

¹Сэй Жан Батист 1767-1832. Тракта́т по политическо́й эконо́мии / Жан-Батист Сэй. Экономические софизмы; Экономические гармонии / Фредерик Бастиа; [Вступ. ст. и коммент. сост. М. К. Бункиной и А. М. Семенова]. - М. : Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации: Дело, 2000. – 229 с.

²Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф.Х. Найт; пер. с англ. М.Я. Каждана. – М.: Дело, 2003. – 360 с.

³Тюнен И. Уединенное государство в отношении к общественной экономии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edd.edu.biz.ua/references/4365842.pdf>

⁴Історія економічних учень: хрестоматія / уклад. В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, А.О. Маслов та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2011. – 1198 с.

⁵Милль Дж. Ст. Основания политической экономии с некоторыми применениями к общественной философии / Милль Джон Стюарт ; пер. с последнего англ. изд. Остроградской Е. И. ; под ред. О. И. Остроградского ; Южно-Русское Книгоизд-во Ф. А. Иогансона. - Киев : Харьков : Тип. И. И. Чоколова, 1896. - 866 с.

Й. Н. Тетенс у своїй праці «Вступ до розрахунку життєвої ренти і право на її отримання» (1786 р.) вперше дав математичне визначення поняттю «ризик», тим самим започаткувавши формування нового наукового напрямку – ризикології, яка знайшла практичне застосування у багатьох сферах. Й.Н. Тетенс запропонував узяти мірою ризику половину величини середньоквадратичного відхилення, вважаючи його обсягом очікуваного збитку страхового закладу, який виникає за умови договору страхування. Відповідно до цього виникла теза, згідно з якою ймовірність є лише мірою величини ризику, але не може бути ним самим¹ [с. 9].

Ф. Гальтон, досліджуючи спадковість живих організмів, у 1875 р. відкрив «закон регресії до середнього». Пізніше його послідовниками було доведено, що це явище має місце в найрізноманітніших ситуаціях: від азартних ігор до прогнозування коливань економічних циклів і розрахунку ймовірності нещасних випадків².

Таким чином, на цьому етапі серед представників класичної економічної школи відбувається становлення уявлень про ризик як чиннику формування прибутку. Таке уявлення про ризик пов'язано з нечітким розумінням економістами того часу основних постулатів «теорії прибутку», які ще не відрізняли явні та неявні витрати, економічний та бухгалтерський прибуток, а прибутком вважали надлишок, який одержує капіталіст після відшкодування витрат.

Третій етап розвитку теорії управління ризиками, який охоплює кінець XIX ст. (приблизно 1890 р.) середину XX ст., пов'язаний з формуванням концепції ризиків у підприємницькій діяльності представниками неокласичної економічної школи та інших економічних течій.

Англійський економіст, засновник неокласичного напрямку в економічній науці Альфред Маршалл (1842-1924 рр.) у своїй книзі «Принципи економічної науки» (1890 р.), аналізуючи ризики підприємств, які для здійснення своєї діяльності використовують власний та позичковий капітал, виокремлює підприємницький та особистий ризики. Підприємницький ризик (trade risks) з його точки зору пов'язаний «з тією галуззю господарювання, в якій працює підприємство», а основними причинами його виникнення є «коливання на ринках сировини і готових виробів, непередбачені зміни в моді, нові винаходи, вторгнення нових і сильних конкурентів». Що стосується особистого ризику (personal risks), то його А. Маршалл пов'язує з позичковим капіталом, відповідальність за втрату якого «лягає тільки на людину, яка з ним працює»³ [14].

Подальший розвиток теорія управління ризиками отримала у працях

¹Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: Монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. - К.: КНЕУ, 2004. - 480 с.

²Бернстайн П. Против богов: укрощение риска / П. Бернстайн ; [пер. с англ.]. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000. – 400 с.

³Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3 т. : [пер. с англ.] [Электронный ресурс] / А. Маршалл ; [ред. О. Г. Радынова]. - Москва : Прогресс, 1993. - Режим доступа: http://royallib.com/book/marshall_alfred/printsipi_ekonomicheskoy_nauki.html

відомого австрійсько-американського економіста, засновника еволюційної економічної течії Йозефа Алоїза Шумпетера (1883-1950 рр.) У своїй праці «Теорія економічного розвитку» (1912 р.) він запропонував нову теорію прибутку як результату здійснення нововведень, в рамках якої «премію за ризик» не вважав «джерелом прибутку для виробника», а відніс її до витрат виробництва. Обґрунтовуючи свою позицію, він пояснює, що для «зниження чи уникнення ризиків» господарюючі суб'єкти «або включають в свої калькуляції витрати премії за ризик, або здійснюють витрати, спрямовані на уникнення тих чи інших небезпек, або тримаються подалі від найбільш ризикованих галузей виробництва»¹ [с. 97-98].

Концепція ризику у підприємницькій діяльності починає активно обговорюватися на рубежі XIX-XX ст. в американському економічному суспільстві. Активну участь в обговоренні цієї концепції на сторінках журналу «The Quarterly Journal of Economics» взяв засновник американської школи маржиналізму Джон Бейтс Кларк (1847-1938 рр.).

Проте концепцію ризику і невизначеності як джерела прибутку найчастіше пов'язують з ім'ям американського економіста Френка Хайнемана Найта (1885-1972 рр.)² [с. 215], який в роботі «Ризик, невизначеність і прибуток» (1921 р.)³ здійснив класичний аналіз цієї проблеми. У своїй праці Ф.Х. Найт розмежовує ризики, які «доступні вимірюванню» (підлягають страхуванню), та ризики «зовсім іншого роду», які не підлягають «точній оцінці» (не підлягають страхуванню)³ [с. 30, 54]. Ризики першого виду не несуть загрози підприємцю, оскільки, страхуючись від них, він відносить страхові внески до виробничих витрат. Але всі ризики другого виду підприємець бере на себе, приймаючи певне управлінське рішення про випуск продукції, встановленні цін на неї, обираючи стратегію просування її на ринок. Прийняття підприємцем на себе ризиків другого виду і є, з точки зору Ф.Х. Найта, джерелом підприємницького прибутку. Ця концепція і сьогодні лежить в основі поглядів на природу підприємницького прибутку. Таким чином, Ф.Х. Найт розрізняв «вимірювану» та «невимірювану» невизначеність. Першій він дав назву «ризик», а другій – просто «невизначеність»³ [с. 225].

Англійський економіст, засновник кейнсіанського напрямку в економічній теорії Джон Мейнард Кейнс (1883-1946 рр.) у главі одинадцятій книги IV «Спонування до інвестування» своєї монографії «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей» (1936 р.) виділив три види ризиків, які впливають на обсяг інвестицій: перший – це ризик «підприємця або позичальника», що виникає через сумнівів щодо отримання ним очікуваних доходів; другий – це «ризик позикодавця», який пов'язаний з можливістю неповернення позикових коштів

¹Шумпетер Й.А. Теория экономического развития : (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й.А. Шумпетер; перевод с немецкого В. С. Автономова и др.; общая редакция А.Г. Милейковского; вступительная статья А. Г. Милейковского, В. И. Бомкина. - Москва : Прогресс, 1982. - 455 с.

²Блауг М. 100 великих экономистов после Кейнса / М. Блауг; пер. с англ. под. ред. М.А. Сторчевого. – СПб.: Экономическая школа, 2009. - 384 с.

³Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф.Х. Найт; пер. с англ. М.Я. Каждана. – М.: Дело, 2003. – 360 с.

через ухилення «від виконання своїх зобов'язань» або «недостатність забезпечення» божника; третій – це ризик «можливої зміни цінності одиниці грошового стандарту», який виникає в результаті зміни курсу національної грошової одиниці. Крім того, як зазначав Дж. М. Кейнс, існує залежність між процентною ставкою за позику та ступенем ризику підприємницької діяльності, в чому і проявляється конфлікт інтересів між позичальником та позикодавцем. З точки зору позичальника, чим ризикованіше підприємство, тим більше повинна бути різниця між «очікуваним доходом та нормою відсотка, під яку позичаються кошти». Кредитор же, з огляду на високий ризик, намагатиметься максимізувати різницю між «чистою нормою відсотка» і своєю процентною ставкою¹.

Подальше поглиблення теорії управління ризиками відбувається представниками неокласичного синтезу (неокейнсіанський напрям) англійським економістом Джоном Річардом Хіксом (1904-1989 рр.), американським економістом Полом Ентоні Самуельсоном (1915-2009 рр.) та ін. Так, Дж. Р. Хікс у своїй книзі «Вартість і капітал» (1939 р.) показав яким чином фактор ризику враховується при встановленні цін на продукцію, відсоткових ставок за кредитами з різними строками погашення та курсу цінних паперів. Розглядаючи механізм формування цін, Дж. Р. Хікс ввів таке поняття як «поправка на ризик» (тобто відсоткова величина, яка враховує різницю між репрезентативною очікуваною ціною та найбільш ймовірною ціною), яка залежить не тільки від уявлення підприємця про «ступінь господарської невизначеності», але й його «готовності йти на ризик»² [с. 231]. Досліджуючи умови кредитування, серед основних причин відмінності у відсоткових ставках за позиками він називає: по-перше, «різну тривалість позик» та «нерівномірний характер розподілу виплат у часі»; по-друге, ризик несплати відсотків, пов'язаний з різною платоспроможністю позичальників.

У 1944 р. угорсько-американським математиком Джоном фон Нейманом (1903-1957 рр.) та американським економістом німецького походження Оскаром Моргенштерном (1902-1977 рр.) було опубліковано монографію «Теорія ігор і економічної поведінки», в якій автори узагальнили і розвинули теорію ігор, запропонували застосовувати її для вирішення економічних проблем, а також розробили модель очікуваної корисності - модель вибору між ризиковими перспективами (лотереями) як з одним, так і з кількома можливими наслідками. Теорія очікуваної корисності стала відправним пунктом для оцінювання ризику і прийняття рішень в умовах невизначеності. Пізніше аксіоматика теорії очікуваної корисності Неймана – Моргенштерна була переформульована американським економістом українського походження Джейкобом Маршаком (1898-1977 рр.)³ [16, с. 174-178] у статті «Рациональна поведінка, невизначені перспективи і

¹Кейнс Джон Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег : монография / Дж. М. Кейнс ; пер. с англ. Н. Н. Любимова под ред. Л. П. Куракова ; Ассоц. рос. вузов. - Москва : Гелиос АРВ, 1999. - 352 с.

²Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал: пер. с англ. / Дж. Р. Хикс ; общ. ред. и вступ. ст. Р.М. Энтова. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. – 488 с.

³Блауг М. 100 великих экономистов после Кейнса / М. Блауг; пер. с англ. под ред. М.А. Сторчевого. – СПб.: Экономическая школа, 2009. - 384 с.

вимірна корисність» (1950 р.) та запропонована їм як визначення раціональної поведінки в умовах ризику.

Четвертий – сучасний етап розвитку теорії управління ризиками почав формуватися у 50-60-ті роки ХХ ст. з появою праць відомих американських економістів, лауреатів Нобелівської премії у галузі економічних наук Г. Марковіца, Дж. Тобіна, В.Ф. Шарпа та інших, якими було закладено основні положення сучасної теорії портфельних інвестицій.

У 1952 р. американським економістом Гаррі Марковіцем (1927 р.) у статті «Вибір портфелю» (англ. «Portfolio Selection»)¹ було запропоновано математичну модель формування оптимального портфелю цінних паперів та методи побудови таких портфельів в різних умовах. Відповідно до цієї моделі, співвідношення між ризиком інвестицій та їхньою очікуваною дохідністю визначається на основі розподілу ймовірностей. Очікувана прибутковість портфеля цінних паперів розраховується як середнє значення розподілу ймовірностей, а ризик - як стандартне відхилення можливих значень дохідності від очікуваного¹. Отже Г. Марковіц вперше запропонував при формуванні портфелю враховувати не тільки прибутковість, але й ризик.

Інший видатний американський економіст Джеймс Тобін (1918-2002 рр.) у своїй праці «Національна економічна політика» (англ. «National Economic Policy», 1966)² виклав оригінальну «теорію вибору портфельних інвестицій». Портфель Дж. Тобіна будується аналогічно моделі Г. Марковіца, але він має деякі принципові відмінності: по-перше, до інвестиційного портфелю включено безризикові активи (наприклад, державні цінні папери з максимальним рівнем надійності), прибутковість яких не залежить від ринкових ризиків; по-друге, у моделі враховується не тільки придбання цінних паперів в портфель, але і їх продаж. В результаті своїх досліджень Дж. Тобін прийшов до висновку, що інвестори, намагаючись досягти збалансованості у своїх інвестиційних портфелях, поєднують більш ризиковані інвестиції з менш ризикованими².

Подальший розвиток теорія управління ризиками отримала в 60-ті рр. ХХ ст. в працях^{3,4} американського економіста Вільяма Форсайта Шарпа (1934 р.). Головними здобутками В.Ф. Шарпа у цьому напрямку можна вважати:

- розмежування загального ризику інвестицій у цінні папери на дві складові: систематичний і несистематичний ризик. Систематичний ризик (недиверсифікований або ринковий), з його точки зору, пов'язаний зі станом фінансового ринку, а несистематичний ризик (диверсифікований або портфельний) - з впливом усіх інших специфічних факторів для підприємства, яке випускає в обіг цінні папери;

- модель оцінювання капітальних активів, відомої як «МОКА» (англ.

¹Markowits, Harry M. Portfolio Selection / Harry M. Markowits // Journal of Finance, Vol. 7, No. 1. (Mar., 1952), pp. 71-91.

²Tobin, G. National Economic Policy (Essays) / G. Tobin. - New Haven: Yale University Press (May 1966).

³Sharpe, William F. A Simplified Model for Portfolio Analysis / William F. Sharpe // Management Science, Vol. 9, No. 2 (Jan., 1963), pp. 277-293.

⁴Sharpe, William F. Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk / William F. Sharpe // The Journal of Finance, Vol. 19, No. 3 (Sep., 1964), pp. 425-442

Capital Asset Pricing Model – CAPM), яка застосовується для визначення потрібної норми дохідності активів або портфеля активів. Модель «CAPM» враховує систематичний (недиверсифікований) ризик, мірою якого виступає «бета-коефіцієнт» (введений В.Ф. Шарпом), очікувана ринкова доходність і безризикова відсоткова ставка^{1,2}.

У 1965 р. американський математик Лотфі Заде (1921 р.) опублікував свою працю «Fuzzy Sets»³ з «теорії нечітких множин», а у 1973 р. – «теорію нечіткої логіки», які отримали широке використання для оцінки економічних, фінансових та інших видів ризиків при прийнятті управлінських рішень в умовах невизначеності.

Таким чином, працями Г. Марковіца, Дж. Тобіна, В.Ф. Шарпа було започатковано одну із базових концепцій сучасної теорії управління ризиками – концепцію взаємозв'язку між рівнем ризику та очікуваною доходністю, відповідно до якої чим вище рівень очікуваної доходності фінансових операцій, тим вище ступінь ризику, що пов'язаний з можливістю неотримання цього доходу, і навпаки.

Список джерел інформації:

- 1 Всемирная история экономической мысли: [в 6 т.] / Гл. редкол.: В.Н. Черковец (гл. ред.) и др. - М.: Мысль, 1987. - 606, [1] с.
- 2 Історія економічних учень: хрестоматія / уклад. В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, А.О. Маслов та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2011. – 1198 с.
- 3 Cantillon R. Essai sur la Nature du Commerce en Général (Essay on the Nature of Trade in General) [Електронний ресурс] / R. Cantillon. – Режим доступу: <http://www.econlib.org/library/NPDBooks/Cantillon/cntNT.html>
- 4 Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А. Р. Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур ; [предисл. П.Н. Клюкин; пер. с франц., англ., нем.]. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с.
- 5 Кенэ, Франсуа. Избранные экономические произведения / Франсуа Кенэ; [перевод А.В. Горбунова, Ф.Р. Каплан, Л.А. Фейгиной]. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – 517 с.
- 6 Bellhouse D. Decoding Cardano's Liber de Ludo Aleae / D. Bellhouse // Historia Mathematica. – 2005. - vol. 32. - Issue 2. – p. 180–202.
- 7 Бернштейн П. Против богов: укрощение риска / П. Бернштейн ; [пер. с англ.]. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000. – 400 с.
- 8 Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов (книги I-V) / А. Смит. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. - 677 с.
- 9 Сэй Жан Батист 1767-1832. Трактат по политической экономии / Жан-Батист Сэй. Экономические софизмы; Экономические гармонии / Фредерик Бастиа; [Вступ. ст. и коммент. сост. М. К. Бункиной и А. М. Семенова]. - М. : Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации: Дело, 2000. – 229 с.
- 10 Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф.Х. Найт; пер. с англ. М.Я. Каждана. – М.: Дело, 2003. – 360 с.
- 11 Тюнен И. Уединенное государство в отношении к общественной экономии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edd.edu.biz.ua/references/4365842.pdf>
- 12 Милль Дж. Ст. Основания политической экономии с некоторыми применениями к общественной философии / Милль Джон Стюарт ; пер. с последнего англ. изд. Остроградской Е. И. ; под ред. О. И. Остроградского ; Южно-Русское Книгоизд-во Ф. А. Иогансона. - Киев : Харьков : Тип. И. И. Чоколова, 1896. - 866 с.
- 13 Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: Монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. - К.: КНЕУ, 2004. - 480 с.
- 14 Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3 т. : [пер. с англ.] [Електронний ресурс] / А.

¹Sharpe, William F. A Simplified Model for Portfolio Analysis / William F. Sharpe // Management Science, Vol. 9, No. 2 (Jan., 1963), pp. 277-293

²Sharpe, William F. Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk / William F. Sharpe // The Journal of Finance, Vol. 19, No. 3 (Sep., 1964), pp. 425-442

³Zadeh, L.A. Fuzzy sets / L.A. Zadeh // Information and Control, Vol. 8, Issue 3 (June 1965), pp. 338-353

Маршалл ; [ред. О. Г. Радынова]. - Москва : Прогресс, 1993. - Режим доступу: http://royallib.com/book/marshall_alfred/printsipi_ekonomicheskoy_nauki.html

15 Шумпетер Й.А. Теория экономического развития : (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й.А. Шумпетер; перевод с немецкого В. С. Автономова и др.; общая редакция А.Г. Милейковского; вступительная статья А. Г. Милейковского, В. И. Бомкина. - Москва : Прогресс, 1982. - 455 с.

16 Блауг М. 100 великих экономистов после Кейнса / М. Блауг; пер. с англ. под ред. М.А. Сторчевого. - СПб.: Экономическая школа, 2009. - 384 с.

17 Кейнс Джон Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег : монография / Дж. М. Кейнс ; пер. с англ. Н. Н. Любимова под ред. Л. П. Куракова ; Ассоц. рос. вузов. - Москва : Гелиос АРВ, 1999. - 352 с.

18 Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал: пер. с англ. / Дж. Р. Хикс ; общ. ред. и вступ. ст. Р.М. Энтова. - М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. - 488 с.

19 Markowitz, Harry M. Portfolio Selection / Harry M. Markowitz // Journal of Finance, Vol. 7, No. 1. (Mar., 1952), pp. 71-91.

20 Tobin, G. National Economic Policy (Essays) / G. Tobin. - New Haven: Yale University Press (May 1966).

21 Sharpe, William F. A Simplified Model for Portfolio Analysis / William F. Sharpe // Management Science, Vol. 9, No. 2 (Jan., 1963), pp. 277-293.

22 Sharpe, William F. Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk / William F. Sharpe // The Journal of Finance, Vol. 19, No. 3 (Sep., 1964), pp. 425-442.

23 Zadeh, L.A. Fuzzy sets / L.A. Zadeh // Information and Control, Vol. 8, Issue 3 (June 1965), pp. 338-353.

24 Жадан Т.А. Сучасні наукові підходи до розуміння економічного змісту поняття «ризик» / Т.А. Жадан, Ю.В. Жадан // Причорноморські економічні студії : наук. журн. - 2018. - № 33. - С. 74-78.

25 Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. - М.: Мысль, 1989. - 187 с.

26 Гранатуров В.М. Аналіз підприємницьких ризиків: проблеми визначення, класифікації та кількісні оцінки: монографія / В. М. Гранатуров, І. В. Литовченко, С. К. Харічков. - Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2003. - 164 с.

27 Ілляшенко С.М. Управління екологічними ризиками інновацій : монографія / С.М. Ілляшенко, В.В. Божкова. - Суми : Університетська книга, 2004. - 214 с.

28 Посохов І.М. Теоретичні та практичні аспекти управління ризиками корпорацій: монографія / І. М. Посохов. - Харків : Слово, 2014. - 499 с. :

29 Устенко О. Л. Теория экономического риска: монография/О.Л. Устенко. - К.: МАУП, 1997. - 164 с.

1.3 Аналіз впливу сучасних процесів глобалізації на управління економічною діяльністю підприємств готельно-ресторанного бізнесу

В умовах глобалізації світова практика підприємництва вирішує питання не тільки виробничого характеру, а і забезпечення багатьох соціальних потреб населення. Відмінною рисою сучасного розвитку та трансформації економічних систем є явно виражена соціальна направленість їх діяльності. Основою формування такої діяльності мають бути інноваційні безвідходні технології, екологічно чисті виробничі процеси, відповідні засоби та предмети праці. Прикладом цього можуть слугувати процеси створення автоматизованих засобів праці з метою зниження витрат людської праці, вивільнення часу для підвищення особистих професійних знань та вмінь, зростання культурного рівня людини, покращання його стану здоров'я.

Необхідно враховувати і той факт, що на макрорівні глобалізаційні процеси вирішують соціальну задачу перерозподілу трудових ресурсів зі сфери виробництва в сферу послуг. У зв'язку з цим виникає декілька важливих проблемних питань:

- питання якісного забезпечення сфери послуг, особливо це стосується галузі громадського харчування, ресторанного бізнесу;